

راهنمای والدین و معلّمان

در تربیت و آموزش کودکان

دکتر اسماعیل بیابانگرد

مقدمه‌ای به قلم دکتر غلامعلی افروز

استاد دانشگاه تهران

همه ما می‌خواهیم فرزندان سالم و صالح و هوشمند و توانا داشته باشیم، بدون شک کودکان و نوجوانان امروز رهبران، کارگزاران، سازندگان و فخرآفرینان فردای ایران اسلامی هستند.

فرزندان ما که عموماً از باهوش‌ترین نسل جهان می‌باشند بیش از دیگران شایستگی آن را دارند که با سلامت فکر، آرامش روان، صلابت شخصیت و اندیشه حق‌جویی و معاداندیشی و تکریم ارزشها سرحلقه علوم و فنون نوین را به دست گرفته و با اعتماد به نفس کامل و بالاترین احساس خودارزشمندی بر رفیع‌ترین قله‌های دانش و فن‌آوری تکیه زنند.

همین است که تربیت و هدایت ایشان مسئولیتی است بسیار خطیر و رسالتی بس سترگ.

در دنیای پیچیده امروز که شاهد گستره فزاینده رسانه‌ها و منابع کوچک و بزرگ ارتباطی، رقابت‌های ابرقدرتها در تسخیر مغزها و ستیز ماهواره‌ها و هجوم همه‌جانبه اطلاعاتی و فرهنگی می‌باشیم لاجرم می‌بایست بیش از پیش خودمان را برای تشخیص سره‌ها از ناسره‌ها، بایدها از نبایدها، آماده نمود و با برخورداری از اندیشه‌های متعالی تربیتی کودکان خود را با گسترده‌ترین چتر حمایتی و مصونیت عاطفی به طریق رشد و فلاح راهنما باشیم.

شناخت ویژگیها و قوانین حاکم بر نفسانیات کودکان و نوجوانان، تشخیص و تبیین نیازهای متنوع ایشان در مراحل مختلف رشد، و اتخاذ مؤثرترین شیوه‌های تأمین این نیازها و مقابله با خلاءها از اساسی‌ترین

ارکان تعلیم و تربیت است.

تاکنون مقالات و کتابهای متعدد و متنوعی پیرامون مسائل روان‌شناختی و روشهای تربیتی کودکان و نوجوانان به رشته تحریر درآمده است. اما حقیقت این است که برای خانواده‌ها، بالاخص مادران که باغبانان دلسوخته شکوفه‌های حیات آدمی هستند، مطالب و نوشته‌هایی می‌تواند مفید واقع گردد که به گونه‌ای منطقی، محسوس و در مرز نظر و عمل تدوین یافته باشد. به دیگر سخن، مناسب‌ترین محتوای برنامه‌های آموزشی و مباحث و مطالب تربیتی آنهایی هستند که می‌توانند به طور مستقیم و غیرمستقیم در نگرش و رفتار تربیتی و تعامل بین فردی مخاطبان خود تغییر قابل ملاحظه‌ای را به وجود آورند.

کتاب حاضر که با هدف راهنمایی اولیاء و مربیان در تعلیم و تربیت کودکان که توسط برادر فاضل و متعهد و صاحب‌نظر جناب آقای دکتر اسماعیل بیابانگرد تألیف گردیده است از جمله منابع ارزشمند و مفیدی است که می‌تواند مورد استفاده همه خانواده‌ها و مربیان و معلمان مدارس واقع گردد.

مؤلف آگاه و بصیر این کتاب تلاش نموده‌اند تا برخی از مهمترین مسائل تربیتی را که مبتلا به بسیاری از خانواده‌ها و مورد نیاز اغلب مربیان مدارس می‌باشد با بهره‌گیری از تازه‌ترین یافته‌های علمی در عین حال به زبان ساده و شیوه مؤثر و به صورت کاربردی مورد بحث و بررسی قرار داده و راهنمایی‌های لازم را ارائه نمایند.

امید است با مطالعه مطالب این کتاب و منابع مشابه توسط اولیای متعهد و مربیان دلسوز و اتخاذ روشهای تربیتی مطلوب، ضمن پیشگیری از بسیاری از آسیب‌پذیریهای رفتاری کودکان و نوجوانان، زمینه رشد متعادل و متعالی و خلاقیت‌های فکری و نوآوری‌های ذهنی ایشان به

گونه‌ای که انتظار می‌رود در خانه و مدرسه فراهم گردد.

از خداوند متعال، سلامت، سعادت و توفیقات روزافزون مؤلف
ارجمند این اثر، برادر مکرم جناب آقای دکتر بیابانگرد و همه اولیای
متعهد و مربیان دلسوز، محققان و علاقه‌مندان به روان‌شناسی و تعلیم و
تربیت کودکان و نوجوانان مسئلت دارد.

دکتر غلامعلی افروز

زمستان ۱۳۷۵

مقدمه

به نام آنکه جان را فکرت آموخت
چراغ دل به نور جان برافروخت

کودکی که به دنیا می آید به صورت بالقوه عالیتین و کاملترین امکانات لازم برای رشد را داراست، وی آمادگی دارد که به شایسته ترین شکل پرورده شود و سیر تکاملی خویش را طی نماید. کافی است که سالم به دنیا آید و در شرایط خانوادگی، آموزشی و محیطی مناسب قرار گیرد تا رشد و نمو یابد. اما متأسفانه گاه این شرایط به گونه ای است که برخی از آنها نمی توانند ظرفیتها و تواناییهای خویش را شکوفا سازند و ممکن است حتی روندی نامناسب را طی کنند و به انواع و اقسام مشکلات رفتاری مبتلا شوند.

از سوی دیگر، قطعاً هر پدر و مادری مایل است که فرزندش را خوب تربیت کند و هر معلمی مشتاق است که دانش آموزان خود را به بهترین وجه ممکن مورد تربیت و آموزش قرار دهد. اما این تمایل کافی نیست و اولیاء و مربیان گرامی باید از مسائل تربیتی کودکان و روشهای آن و شیوه تأثیرگذاری بر کودک اطلاع داشته باشند، زیرا عمل کردن بدون داشتن اطلاعات کافی نه تنها ما را به هدف نمی رساند بلکه حتی ممکن است از هدف نیز دور سازد. ما غالباً ممکن است وقتی فرزندمان به یک بیماری جسمانی مبتلا شود نه تنها مقصرش ندانیم بلکه بر بالین او بنشینیم و شبانه روز تیمارداریش کنیم و هر

کاری که از دستان برمی آید برای بازگرداندن سلامت او انجام دهیم. اما وقتی مشکل عاطفی پیدا کند، بترسد، حسادت ورزد، شب‌اداری کند، دروغ بگوید و دچار افت تحصیلی شود و ... نسبت به آن بی تفاوت باشیم، آزارش دهیم و تحقیرش کنیم. غافل از اینکه این مشکل و یا بیماری بسیار خطرناکتر بوده و برخوردی ظریف تر و تیمارگونه تر می طلبد.

هدف از تدوین این کتاب کمک به اولیاء و مربیان است تا اهدافی را که در مورد فرزندان و دانش آموزان خود دارند بشناسند و روشهایی برای جامه عمل پوشاندن آنها به دست آورند. این نگارش براساس چندین سال تجربه کاری مستمر با دانش آموزان، والدین و معلمان تدوین شده است. موضوعات کتاب بر اساس نیاز اولیاء و مربیان عزیز در جلسات آموزش خانواده انتخاب شده است. تلاش شده است تا مطالب به گونه ای بیان شود که خوانندگان با حداقل سود خواندن بتوانند از آن بهره ببرند. برای تحقق این هدف از دو محور اساسی، یعنی آوردن مثالهای عینی و بیان توصیه های لازم در هر فصل استفاده بسیار شده است.

این کتاب حاوی سه بخش و ۱۸ فصل است. در بخش نخست موضوعات مرتبط با آموزشهای مورد نیاز برای اولیاء و مربیان در امر تربیت و آموزش کودکان آورده شده است. بخش دوم دربرگیرنده مهمترین مباحث در مورد عوامل مؤثر در تربیت و شخصیت کودکان است و بالاخره بخش سوم به بیان ماهیت، علل و درمان چند نمونه از شایعترین مسائل و مشکلات رفتاری کودکان اختصاص یافته است.

در پایان بر خود فرض می دانم که از استاد فاضل و اندیشمند خودم جناب آقای دکتر غلامعلی افروز که کتاب را مطالعه و پیشنهادات ارزنده ای ارائه داده اند و نیز کتاب را با مقدمه راهنمای بخش خود مزین فرمودند صمیمانه تشکر نمایم. همچنین از مسؤولین و دست اندرکاران دفتر نشر فرهنگ اسلامی که در چاپ و نشر کتاب متحمل زحمات زیادی شده اند قدردانی می شود. امید است که این تحفه ناچیز مورد قبول درگاه حق و خوانندگان عزیز قرار گیرد.

بیابانگرد - دی ماه ۱۳۷۵

فهرست

مقدمه

بخش اول: آموزشها

فصل اول: اصول، ابعاد و عوامل مؤثر در رشد

تعریف رشد ۱۰

اصول رشد ۱۰

ابعاد رشد ۱۶

۱. رشد و تکامل جسمانی ۱۶

عوامل مؤثر در رشد و تکامل جسمانی ۱۷

۲. رشد و تکامل ذهنی ۱۹

توصیه‌های تربیتی در مورد رشد و تکامل ذهنی ۲۳

۳. رشد و تکامل اجتماعی ۲۴

نقش خانواده ۲۵

نشانه‌های یک فرد اجتماعی شده ۲۸

۴. رشد و تکامل عاطفی ۳۰

- عوامل مؤثر در رشد و تکامل عاطفی..... ۳۱
۵. رشد و تکامل اخلاقی..... ۳۲

فصل دوم: آموزش بهداشت روانی

- اصول بهداشت روانی..... ۳۷
- چگونه به بهداشت روانی خود کمک کنیم؟..... ۴۳

فصل سوم: آموزش روشهای تغییر رفتار

- انواع تقویت کننده ها..... ۵۲
- روشهای کاهش رفتارهای نامطلوب..... ۵۵
۱. روشهای مثبت:..... ۵۵
- الف) تقویت رفتارهای دارای فراوانی کم..... ۵۵
- ب) تقویت رفتارهای مغایر..... ۵۵
- ج) سیری یا اشباع..... ۵۶

۲. روشهای منفی..... ۵۸
- الف) خاموشی..... ۵۸
- ب) محروم کردن از تقویت..... ۵۹
- ج) جبران کردن..... ۶۰
- د) تنبیه..... ۶۰
- مشکلات و مسائل ناشی از تنبیه..... ۶۱
- چه زمانی استفاده از تنبیه لازم است؟..... ۶۵

فصل چهارم: آموزش نظم و انضباط

- نیاز به انضباط..... ۶۹

۷۰.....	انضباط و بی‌انضباطی
۷۲.....	تغییر رفتار کودک
۷۵.....	توصیه‌های مهم

فصل پنجم: آموزش احساس مسئولیت

۷۹.....	حق بیان و حق انتخاب
۸۱.....	رابطه بین تصمیم‌گیری و مسئولیت
۸۲.....	نقش والدین
۸۳.....	پاسخهایی که کودکان را مسئولیت‌پذیر و مستقل می‌نماید
۸۴.....	خصوصیات کودکان مسؤول

فصل ششم: آموزش روشهای مطالعه

۸۶.....	آمادگی برای مطالعه
۸۷.....	روشهای مطالعه
۹۱.....	توصیه‌های مهم

بخش دوم: عوامل مؤثر بر تربیت و شخصیت کودکان

فصل هفتم: اثرات اشتغال مادران

۱۰۰.....	نقش مدلهای
۱۰۱.....	نگرشها
۱۰۲.....	رابطه پدر - کودک
۱۰۳.....	پدران به عنوان مراقبت‌کنندگان اصلی
۱۰۴.....	پژوهشهای انجام شده در ایران
۱۰۶.....	خلاصه

۱۰۷.....	توصیه‌های مهم
----------	---------------

فصل هشتم: اثرات محرومیت از پدر

۱۰۹.....	ارزیابی مادر از پدر
۱۱۱.....	خانواده‌های مادر سالاری
۱۱۲.....	مراقبت افراطی
۱۱۴.....	وضعیت جسمانی
۱۱۶.....	وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی
۱۱۶.....	تعارضهای مربوط به نقش جنسیتی
۱۱۷.....	شغل مادر
۱۱۹.....	مادران کارآمد
۱۲۰.....	تشویق مادر
	پژوهشهای انجام شده در مورد محرومیت از پدر و عوارض روانی - عاطفی بر
۱۲۱.....	کودک
۱۲۳.....	محرومیت از پدر و تأثیر آن بر سازگاری عمومی و آموزشگاهی
۱۲۴.....	اضطراب
۱۲۵.....	رفتارهای ضد اجتماعی
۱۲۶.....	رشد اخلاقی
۱۲۷.....	نقش جنسیت بر پیامدهای سازگاری روانی محرومیت از پدر
۱۲۸.....	نتایج و توصیه‌ها

فصل نهم: اثرات مهدکودک و کودکستان

۱۳۰.....	مهد کودک
۱۳۶.....	اثرات بر رشد شناختی کودکان
۱۳۸.....	اثرات بر سلامت جسمانی کودکان

عوامل مؤثر در انتخاب یک مهد کودک.....	۱۳۹
کودکستان.....	۱۴۰
رشد جسمانی و حرکتی.....	۱۴۲
رابطه کودکستان و دبستان.....	۱۴۳

فصل دهم: اثرات بازی

۱. ارزش یا کارکرد جسمانی.....	۱۴۷
۲. ارزش درمانی.....	۱۴۸
۳. ارزش ذهنی.....	۱۴۹
۴. ارزش آفرینندگی.....	۱۵۰
۵. ارزش اجتماعی.....	۱۵۰
۶. ارزش تربیتی.....	۱۵۱
۷. ارزش اخلاقی.....	۱۵۱

فصل یازدهم: اثرات تلویزیون

میزان استفاده از تلویزیون.....	۱۵۴
تأثیر تلویزیون.....	۱۵۶
تلویزیون و پرخاشگری.....	۱۵۹
اثرات تبلیغات تلویزیون بر مسائل بهداشتی.....	۱۶۱

فصل دوازدهم: اثرات همسالان

چگونگی روابط با همسالان در سنین مختلف.....	۱۶۴
همسالان به عنوان عامل اجتماعی شدن.....	۱۶۶
همسالان به عنوان سرمشق.....	۱۶۶
همسالان به عنوان معلمان.....	۱۶۸

۱۶۸.....	نوجوان و گروه همسال
----------	---------------------

فصل سیزدهم: اثرات حمایت اجتماعی

۱۷۱.....	ابعاد حمایت اجتماعی
۱۷۳.....	انواع و منابع حمایت اجتماعی

بخش سوم: مسائل و مشکلات رفتاری (ماهیت، علل، درمان)

فصل چهاردهم: ترس

۱۷۸.....	الف) تفاوت ترس و اضطراب
۱۷۹.....	میزان شیوع
۱۸۰.....	تفاوت‌های مربوط به جنسیت
۱۸۰.....	مسئله سن
۱۸۱.....	سبب‌شناسی
۱۸۴.....	درمان
۱۸۶.....	ب) ترس از مدرسه
۱۸۷.....	تفاوت ترس از مدرسه با فرار از مدرسه
۱۸۸.....	میزان شیوع
۱۸۸.....	سبب‌شناسی
۱۹۱.....	درمان
۱۹۳.....	غیبت از مدرسه

فصل پانزدهم: حسادت

۱۹۷.....	زمان شروع
۱۹۷.....	شیوه‌های بروز حسادت

۱۹۸.....	علل حسادت.....
۱۹۹.....	پیشگیری.....
۲۰۰.....	آنچه نباید انجام داد.....

فصل شانزدهم: شب‌اداری

۲۰۳.....	تعریف، انواع، علل.....
۲۰۵.....	درمان.....

فصل هفدهم: دروغگویی

۲۱۱.....	علل.....
۲۱۳.....	درمان.....

فصل هیجدهم: اُفت تحصیلی

۲۱۵.....	تعریف.....
۲۱۶.....	الف) علل فردی.....
۲۲۰.....	ب) علل خانوادگی.....
۲۲۳.....	ج) علل آموزشی - مدرسه‌ای.....
۲۲۴.....	صفات معلمان خوب.....

منابع